

Pospíšil, Ivo

Staronové pohledy : Lev Tolstoj dnešními očima

Новая русистика. 2019, vol. 12, iss. 1, pp. 78-84

ISSN 1803-4950 (print); ISSN 2336-4564 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/NR2019-1-8>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/141204>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

<https://doi.org/10.5817/NR2019-1-8>

Staronové pohledy: Lev Tolstoj dnešníma očima

БУШКАНЕЦ, Л. Е. (ed.): *Рецепция личности и творчества Льва Толстого*. Казань: Казанский федеральный университет, 2017. ISBN 978-5-00019-833-9.

Zdálo by se, že Lev Tolstoj bude – na rozdíl od Fjodora Dostojevského – z ruské literární a hlavně románové tradice přece jen méně významný a někteří si určitě i dnes myslí, že jeho umění je pro dnešní dobu v podstatě mrtvé. Opak je pravdou, a to nejen v souvislosti s různými tolstojovskými výročími (2010, 2018). Zdá se, že právě to, co bývalo příčinou menšího zájmu o Lva Tolstého, tedy posun od estetiky k etice, od románu k didaxi, je právě nyní aktuální. Prodírat se houštím sekundární literatury, díly různých tolstojologů ruských, sovětských, francouzských, amerických, německých, je takřka nemožné. Přítomný tematický sborník koncentruje určitou skupinu především ruských badatelů ve spojení zejména s Italy a klíčovou roli v něm hraje editorka Lija Buškanec a dále Vjačeslav Krylov, kteří napsali po dvou statích. Na jedné straně jde o opatrné revize dosavadních pojetí, objevy nových témat nebo spíše zasutých přístupů, tedy jak děl Lva Tolstého, tak prací o něm, na straně druhé o „aplikaci“ děl velkého romanopisce a vizionáře v jinýchruzích umění nebo jako předloha aktualizací.

Příliš nerozumím rozdělení svazku na oddíly. První se nazývá **Díla Lva Tolstého, která udržovala jeho literární pověst** (že by *Zpověď* a lermontovovský pretext, jež jsou předmětem obou studií tohoto oddílu, takto určovaly tolstojovskou legendu?). Podobně další oddíly svým pojmenováním nemohou být skutečným dělicím kritériem – až na výjimky, třeba Lev Tolstoj pro děti (např. teoretické problémy recepce, literární věda a kritika o Tolstém nebo Tolstoj a svět ve 20. století vlastně prolínají takřka všechny studie, představující všudypřítomné aspekty jakéhokoli pojednání). Myslím, že takové dělení je zbytečné.

Varšavská rusistka Ludmiła Łucewicz(ová) analyzuje v úvodní studii Tolstého *Zpověď* jako doklad problému viny jako dominanty tehdejšího autorova uvažování a současně uzavření krizové etapy jeho vývoje a počátku nové „křesťanské“ fáze jeho díla, umělecky nepochybně slabší, ale eticky výrazné a moderně řečeno, mediálně zajímavé.

Italská rusistka Alessandra Carbone (Pisa) zkoumá lermontovovský pretext „kavkazských“ děl Lva Tolstého. Obě autorky se nutně opírají o klíčovou formalistickou koncepci Borise Ejchenbauma *Mladý Tolstoj* (1922). Na jedné straně Tolstoj vyšel z romantické šablony, jíž se však postupně vzdaloval, na druhé straně vytváří méně schematický, „psychologičtější“ model prozaického díla (objektem zkoumání byly novely *Kozáci* a *Vpád*). S tím částečně nesouhlasím. Ruský romantismus

a právě on – na rozdíl od romantismu anglického nebo francouzského (německou „romantiku“ ponecháváme stranou, neboť se vyvíjí o něco dříve jako vůbec první typ romantismu – „deutsche Frühromantik“ [HORYNA 2005]) – romantismus překonává (již Puškin v *Cikánech* roku 1824!) směrem k postromantismu nebo k psychologickému romantismu, takže Tolstoj tu není první, ale navazuje na již předpřipravené modely vznikající v soumraku ruského romantismu [POSPÍŠIL 1999].

Druhý oddíl zkoumá vztahy Tolstého k jeho současníkům. To, co mi zde chybí, je větší návaznost na to, co bylo v tomto bádání učiněno. Načetl jsem se řady studií o Tolstém a Leskovovi, o Tolstém a moderně, naopak tu chybí (od časů N. K. Michajlovského a D. S. Merežkovského) tradiční srovnání s Dostojevským – to by se nemělo ignorovat. Dmitrij Romanov (Tula) vychází z Leskovovy recenze Vojny a míru, i když dokladů o Leskovově složitém postoji k Tolstému je více. Jde o text *Герои Отечественной войны по гр. Толстому* (Биржевые ведомости, 1869), Ano, to je ta doba, kdy byl Leskov – po tzv. „požární stati“ – vytlačen z centrálních literárních časopisů ovládaných tzv. revolučními demokraty (v Rusku vládla autokracie, byť poreformní, ale kultuře diktovali svou vůli radikální pozitivisté snící o likvidaci tohoto politického systému – takových paradoxů nám dějiny ukázaly více i ve 20. století, a to nejen v Rusku), a proto psal do odborných nebo zájmových časopisů (myslivost, včelařství, burzovní zprávy). Leskov jako autor, který rád stylizoval orální narace (skaz), tu zdůraznil, že obraz Vlastenecké války z písemných dokumentů a pojednání se podstatně liší od ústních narativů a z nich Tolstoj vychází. Leskov tak poukázal na klíčový rozdíl písemné fixace, do níž vždy vstupuje cenzura a autocenzura, a to i když cenzura není nebo je slabá, a ústní, „necenzurované“ narace. Lze říci, že právě zde Tolstoj i jeho interpret anticipovali to, co se o sto let později stalo hlavní tezí sovětské válečné prózy generace Jurije Bondareva (nar. 1924!) a Grigorije Baklanova (vl. jm. Fridman, 1923–2009), tedy „zákopovou pravdu“.

Roberta De Giorgi (Udine) se zabývá kdysi módním tématem vlivu Vladimira Čertkova (1854–1936) na Tolstého. Čertkovovi se vyčítá to, že Tolstého utvrdil v radikálním odklonu od krásné k didaktické, lidové/národní/populární literatuře. Sám Lev Tolstoj si toho byl vědom: je znám jeho výrok, že druhá polovina jeho tvorby je slabá, ale bude vzata na milost kvůli reputaci předchozího díla. Autorka odmítá „démonizaci“ Čertkova a je spíše toho názoru, že „podléhání“ Čertkovově tendenci bylo asi způsobeno tvůrčí krizí, tedy sníženou schopností vytvořit skutečně umělecké dílo – po *Vojně a míru* a *Anně Kareninové*. Takových případů je v ruské literatuře ostatně celá řada, včetně už zmíněného Leskova.¹

Vjačeslav Krylov (Kazaň) demonstruje zejména na traktátu *Co je to umění?* Tolstého pozici ve sporech o podstatě umění na konci 19. a počátku 20. století (autor rozlišuje

1 Viz v několika studiích sborníku [POSPÍŠIL 2018].

v Tolstého názorech vztah ke kritice jako specifické činnosti, k jejím možnostem a limitům a jejímu stavu v určité době, tedy v tomto případě v epoše moderny); Tolstého pojetí vstupuje podle něho do proudu prací, jež se zabývají krizí literární kritiky (V. Rozanov, D. Merežkovskij, M. Meňšikov aj.). Škoda, že poněkud stranou zůstal jeho radikalismus a nonkonformismus vyjádřený nejen v uvedeném traktátu, ale i v jeho shakespearovských studiích a jejich reflexi v eseji G. Orwella.² Módní tematicke propojení ruské klasiky a moderny se věnuje též autor ve studii o Tolstém v pojetí Zinaidy Gippiusové/Gippius/Hippius, kterou překvapivě nezajímala ani tak umělecká stránka jeho tvorby, ale spíše Tolstoj jako publicista, náboženský reformátor a filozof.

Z nečekaného zorného úhlu pohlíží na Tolstého editorka Lija Buškanec (Kazaň), totiž stáří klasika v recepci současníků (doba po roce 1900); na jedné straně byl Tolstoj pro mladé lidi vzorem, na straně druhé se mohl stát objektem kritiky pro podivinství, které bylo už démodé („správné“ a „nesprávné“ stáří Tolstého, stáří jako kulturní fenomén). V další své studii L. Buškanec(ová) ukazuje na inspiraci Tolstým mezi mládeží počátku 20. století v odpovědi na otázku „jak žít“. Zde již archaičnost a podivinství hraběte tolik nevadilo, neboť tehdejší mládež se střetávala s podobnými problémy jako mladý hrabě ve 40. letech 19. století. Satirické zesměšnění klasika na stránkách tehdejších humoristických časopisů exponuje Andrej Tušev (Kazaň).

Třetí oddíl soustřeďující se na Tolstého ve 20. století uvádí studie Ally Polosiny/Polosinové o Tolstém ve francouzském tisku roku 1910 (rok spisovatelova útěku a úmrtí). Nenajdeme zde ani zmínku o zvláštním čísle vůdčího francouzského slavistického časopisu, jež bylo věnováno právě reflexi Tolstého smrti v evropských zemích [*Revue...* 2010]. Čerpá z materiálů, které Tolstého manželka Sofija dostala z Francie z výstřižkové služby Argus de la Presse: kult Tolstého jako světového zjevu je tu zřejmý.

Mladý německý slavista Yorick Berta z Univerzity bratří Humboldtů studuje recepci Tolstého v Německu na hraně 19. a 20. století, kde je viděn jako prorok a básník (v širokém německém významu „Dichter“), ale také antikrist. Ukazuje, jak byl kult Tolstého (v Německu se Ruskem a ruskou literaturou zabývali na počátku 20. století masově, tedy mnohem více než dnes, i když i dnes mají obě země „zvláštní vztahy“ – mohutně se překládalo, vycházely sebrané spisy Dostojevského a Tolstého, v Mnichově ve 20. letech dokonce i Leskova, jenž se donedávna považoval v jistém ohledu za nepřeložitelného; je to až neuvěřitelné, ale logické vzhledem k baltskému sousedství obou zemí ještě s tradicí řádu mečových a německých rytířů, hansy a východních Prus a mocenskému soupeření – Německo bylo tehdy ostatně pokládáno za střední a východní Evropu, hranice Východ–Západ vedla po ose Kiel–Terst) vystřídán kultem

2 Viz naše texty [POSPÍŠIL 1992; POSPÍŠIL 1993; POSPÍŠIL 2000; POSPÍŠIL 2009; POSPÍŠIL 2013b].

Nietzscheho, odkud podle autora vedla cesta k jeho nacistickému zneužití. Nevím, zda tu má autor pravdu, spíše jde o krátké spojení: móda nietzscheánství byla tehdy všeobecná a zasáhla rozsáhlé spektrum evropských intelektuálů (v Rusku M. Gorkij, M. Arcybašev, u nás např. generace Arna Nováka i ještě mladší, třeba bratří Čapků aj.) a těm těžko vytýkat, že dláždili cestu nacismu.

Magdalena Zakrzewska-Verdugo, lektorka polštiny z Komenského univerzity v Bratislavě, zde uvedena s filiací Palackého univerzity, kde se u prof. Marie Sobotkové školila, absolventka vratislavské univerzity oboru polština jako cizí jazyk, v materiálově bohatém příspěvku ukazuje na kulturní funkci všech šesti překladů Kreutzerovy sonáty do polštiny v rozpětí přibližně sta let (1899–1987). Sarah Ossipov Cheang (Ženeva) zkoumá úlohu Lva Tolstého v díle švýcarské, francouzsky píšící nspisovatelky Maud Mabillard *Rudý květ. Nataša Klimova/Klimovová a ruští maximalisté (La Fleur rouge. Natacha Klimova et les maximalistes russes, 2007)*. Jde o biografii ruské teroristky Natalije Klimovové a konflikt mezi nenásilím (Tolstoj) a násilím v politickém boji. Tradičnímu tématu útěku či odchodu Lva Tolstého (samo slovo označující odchod z domova je dodnes předmětem polemik), zejména v italské literatuře, je předmětem zájmu Cinzie Cadamagnani (Pisa). Boris Jegorov (roč. 1926!, Sankt-Petěrburg) zkoumá názory Borise Čičibabina (1923–1994), ruský píšícího ukrajinského básníka, jehož označuje za jednoho z největších básníků 20. století na tématu dobra a zla.

Lva Tolstého nemohl v podstatě minout žádný ruský spisovatel, tedy ani Mark Aldanov (vl. jm. Landau), jehož názory zkoumá Vladimir Šadurskij (Velikij Novgorod): jde o kritické eseje, jež se objevily ve 20. a 30. letech 20. století v ruskojazyčných novinách Segodnja vydávaných v lotyšské Rize, ale je zřejmé, že v pozadí stojí i jeho rané srovnání Tolstého a Romaina Rollanda (1915). Enže Dudajeva/Dusajevová (Kazaň) poukazuje na spojitosti Lva Tolstého a Františka z Assisi: ruští intelektuálové vnímali Františka z Assisi často prizmatem života a díla Lva Tolstého v podobě náboženské moderny.

Čtvrtý oddíl Literární věda a kritika začíná výkladem mládí budoucího spisovatele. Předmětem zájmu už místem vydání tohoto sborníku nemůže nebýt studentský život hraběte v Kazani, kde studoval na univerzitě orientální jazyky (arabštinu a turečtinu) a později práva. Bohémský život bohatého studenta, který studia stejně nedokončil, se později stal předmětem autokritiky a východiskem k novému životu – ale to až od 70. let 19. století. Autorem je student Grigorij Volčkov, který sumarizuje dosavadní poznatky a prezentuje celý badatelský koncept. Nataľja Novikova/Novikovová (Saratov) analyzuje interpretaci Lva Tolstého z pera A. Dermana (1880–1952) z knihy *O ústřední ideji L. N. Tolstého* (1912), kterou nachází ve „spravedlnosti“. Přesně interpretuje sté výročí narození Tolstého oslavované za sovětského režimu Anna Jevtušenko/Jevtušenková, režisérka, scénáristka a aspirantka

Ústavu kinematografie (Moskva). Názorně ukazuje, jak se tam formovala rétorika, v podstatě ideologizace ruské klasiky jako součásti sovětského výkladu (připomíná např. výklad české kultury a umění Zdeňka Nejedlého): je to mimochodem aktuální v dnešní Ruské federaci, která se v současnosti zcela oficiálně snaží syntetizovat hlavní ruské politické a kulturní ideje, jež jsou často nejen protikladné, ale často se v dějinách zcela vylučovaly.

Pátý oddíl analyzující Tolstého, jeho život a dílo v různých druzích umění zahajuje Galina Jevtušenko/Jevtušenkova demonstrující úlohu filmu a literatury v interpretaci kulturního prostoru na materiálu filmu Lev Tolstoj a Mahátmá Gandhí. Margarita Odesskaja (Moskva), známá i z různých brněnských konferencí, interpretuje hru Vasilije Sigareva *Alexej Karenin* (2012) jako aktualizaci významu Tolstého románu. Natalija Njagolova/Njagolovová (Veliko Tarnovo) zkoumá *Vojnu a mír* a formát televizního seriálu.

Poněkud stranou jako jediný představitel šestého, poněkud nelogicky nazvaného oddílu **Teoretické problémy recepce** zůstává fundovaná studie Igora Suchich *O hranicích intertextuality: text a „intertext“*, v níž autor vyzývá k jasnější metodologii a dochází k poněkud banálnímu závěru, že nejde jen o hledání intertextuality, ale především o zkoumání jeho nenáhodnosti, tedy, jinak řečeno, záměrnosti a vysvětlení jeho smyslu. Nikdy jsem si nemyslel, že to je nebo by to mohlo být jinak.

Poslední dva příspěvky, jež tvoří **sedmý a poslední oddíl Lev Tolstoj pro děti**, chce se napsat „last but not least“, se věnují pohádkám a povídkám Lva Tolstého v současné škole (Jekatěrina Asonova/Asonovová, Moskva) a práci s dětskými posluchači v Muzeu L. Tolstého v Jasné Poljaně (Taťjana Mironova/Mironovová). Oba – zejména poslední – se mi zdají poněkud idealistické, ale obě autorky jistě mají konkrétní zkušenosti a z nich odvozují své metody.

Celý sborník je – kromě toho, co jsme již kriticky poznamenali – dobře sestaven, je kvalitativně poměrně vyrovnaný – až na řídké výjimky. Co čtenáře ze střední Evropy překvapí, je např. totální absence české rusistiky, a to jednak spoluautorů sborníku, jednak jako nulové přítomnosti odkazů na české práce o Tolstém, který byl „hrdinou“ českých kulturních časopisů v 19. i na počátku 20. století [POSPÍŠIL 2013a]. V relativně novější době vznikly u nás o Tolstém kvalitní práce, a to nejen vztahové, materiálově komparatistické, které od nás ruští editoři obvykle požadují, ale obecně interpretační, analytické a syntetické, monografické: nebudu je zde všechny vypočítávat (za všechny alespoň: Miloslav Jehlička, Pavel Nešpor), ale jejich kvalita je mimo pochybnost a jejich přínos je zřejmý. Nazval bych tento jev „mazáním české a slovenské stopy“ v ruské tolstojologii (Petr Chelčický – je doloženo, že ho Tolstoj četl – ale Mahátmá Gándi tu samozřejmě je, Dušan Makovický, T. G. Masaryk, řada českých tolstojologů, autorů publikací o českých návštěvách v Jasné Poljaně aj.). Tento jev je ovšem třeba vidět v širších souvislostech. Kromě ignorance malých národů, jazyků a literatur, což je běžné

pro velké národy, a speciální ruské opomíjení střední Evropy, je to bohužel obecnější rys dnešní literární vědy, obávám se však, že i jiných humanitních a sociálních věd: mazání badatelské návaznosti a míjení, jak jsme to kdysi pojmenovali, tedy do značné míry ignorance jiného bádání současného v duchu gnostického „být kolemjdoucím“. Dílčí připomínky jsme uvedli ad hoc; snad jen trochu vadí absence jmenného a snad i věcného rejstříku: tam bychom uviděli, jaké problémové rozpětí sborník má. Při ocenění poměrně rozsáhlého materiálu a hodnotných analýz, zajímavých přístupů a vyzdvižení zasutých témat na bázi mezigenerační ukazují hlavně rámcové kritické připomínky – kromě dílčích a marginálních – to, co přece jen snižuje význam tohoto monografického svazku, jenž mohl být v jistém smyslu v současné tolstojologii klíčovým.

Ivo Pospíšil

Bibliografie:

- BUŠKANEC, L. Je. (ed.) (2017): *Recepcija ličnosti i tvorčestva L'va Tolstogo*. Kazan'.
- HORYNA, B. (2005): *Dějiny rané romantiky. Fichte, Schlegel, Novalis*. Praha.
- POSPÍŠIL, I. (1992): *Shakespeare, Tolstoj a Orwell*. Lidová demokracie 11. 3. 1992, s. 10.
- POSPÍŠIL, I. (1993): *Individualita a proud: Lev Tolstoj a ruská moderna*. In: ČERVENÝ, A. (ed.) *Problémy ruskej moderny*. Nitra, s. 95–103.
- POSPÍŠIL, I. (1999): *Na výspě Evropy. Skici a meditace k 200. výročí narození A. S. Puškina*. Brno.
- POSPÍŠIL, I. (2000): *Kultivovaný český Lev Tolstoj (Miloslav Jehlička: Lev Tolstoj – vypravěč a vizionář. Ústí nad Labem 1999, 222 s. vychází s podporou Ústavu slovansko-germánských studií Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem)*. HOST 2000, č. 7, s. XIII–XV.
- POSPÍŠIL, I. (2009): *Návrat k psychologii literatury skrze pečlivé čtení (Donna Tussing Orwin: Consequences of Consciousness. Turgenev. Dostoevsky. Tolstoy. Stanford University Press 2007)*. Novaja rusistika 2, 2009, č. 2, s. 103–106.
- POSPÍŠIL, I. (2013a): *Double Réfraction. La mort de Tolstoj en Bohème et en Moravie*. Revue des études slaves, tome LXXXI, 2010, fascicule 1, Tolstoï 1910. Échos. Résonances. Interprétations, s. 53–70.
- POSPÍŠIL, I. (2013b): *Vozvraščenijsja k istokam (Razmyšlenija o nekotorych položenijsch A. A. Potebni v černovykh zametkach o L. N. Tolstom i F. M. Dostojevskom)*. In: FRANČUK, V. Ju. a kol. (eds): *Naukova spadščyna O. O. Potebni. U slov'janskomu kul'turnomu prostori*. Kyjiv, s. 29–49.

POSPÍŠIL, I. (ed.) (2018): *Leskov i vokrug: konteksty tvorčestva i sostojanije sovremennogo leskovovedenija*. Brno.

Revue des études slaves, tome LXXXI, 2010, fascicule 1, Tolstoï 1910. Échos. Résonances. Interprétations.

<https://doi.org/10.5817/NR2019-1-9>

Analýza Petra Bicilliho a jeho bulharského působení

PETKOVA, G.: *Da se dada rokovodešta niška... Istorija na ruskata literatura ot prof. P. Bicili v tri knigi (Bolgarija, 1931–1934)*. Sofija: Izdatelstvo „Fakel“, 2017.

Docela nedávno vyšel péčí Siedlcké univerzity a agilního Romana Mnicha sborník O Petrovi Bicillim [MNICH 2017], který jsem recenzoval v čas. Opera Slavica [POSPÍŠIL 2018]. Petr Michailovič Bicilli (1879–1953) byl ruský obecný historik, historik kultury, kulturní antropolog, literární vědec a filozof, profesor Novorossijské univerzity v Oděse a Sofijské univerzity. Jeho životní dráha se křížila s drahou budoucího brněnského smluvního profesora Sergije Vilinského (1876–1950).

Galina Petkova/Petkovová ze Sofijské univerzity Klimenta Ochridského přispěla do tohoto sborníku podstatnou, rozhodující měrou, zejména materiálově. V první studii mapuje Bicilliho kurzy na Sofijské univerzitě s využitím dosud publikovaných materiálů. Ukazuje, jak byla Bicilliho pozice v Bulharsku složitá; oproti tomu je život ruské emigrace v meziválečné ČSR – nehledě na všechny potíže a předsudky – takřka idylický. Když se podíváme na kurzy, které Bicilli v Sofii vedl, žasneme nad jejich počtem a rozpětím, ale to je typické pro všechny velké badatele, hlavně tematická rozrůzněnost, ale současně propojenost a komplementarita. To jsme ostatně popsali v recenzi, na niž jsme výše odkázali (např. *Dějiny reformace, Dějiny ruské kultury 19. století, Církev a společnost v západní Evropě v době náboženských válek*, dokonce historie USA aj.). Galina Petkova/Petkovová se v další studii ještě vrací k „setkání“ Janka Janeva (1900–1945; bulharský filozof, básník a esejista, absolvent německých univerzit, od roku 1934 přednášel v Berlíně, zahynul při ničivém náletu Spojenců na Drážďany v únoru 1945) a Petra Bicilliho: jde o recenzi na Bicilliho do bulharštiny přeloženou knihu Úvod do nové a nejnovější historie.

V této bulharsky psané knize (název „Ať se dá vůdčí nit“ souvisí s Bicilliho koncepcí dějin ruské literatury i chrestomatie) se Petkovová zabývá Bicillim (bulharsky se píše s jedním „l“) opravdu souborně a hluboce, materiálově důkladně. Ctižádostí autorky bylo současně „osmyslit“ problém emigrace, zejména kulturní a vědecké, a zjistit, která se promítala do práce a využití jejích výsledků. Analyzovaná doba